

PŘÍČINY ZADLUŽENÍ ROLNICTVA ZA KAPITALISMU

F. LOM

Tříkrát postihly rolnictvo našich zemí za 120 let v období 1818—1938 hluboké dlouhodobé zemědělské krize, způsobivší náhlé a silné zhoršení sociálního a hospodářského života rolnických rodin a urychlený pohyb na trhu půdy, k němuž vedlo předlužení.

Zatímco všechny dřívější krize, za nichž lidé hladověli, vznikaly buď z nízké produktivity práce, nebo ze živelních pohrom, neúrod, válek, objevily se za kapitalismu krize dosud neznámé, krize z nadvýroby, jež vyvolal rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromým kapitalistickým присвоjováním, rozpornost mezi rozšiřováním výroby a omezeným rozvojem trhu, spotřeby. Klesala životní míra pracujících, chudoba vytvářela podspotřebu v době nadvýroby. Uprostřed hojnosti výrobků rozhošťovala se v zemích bída.

POVAHA DLOUHODOBÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH KRIZÍ ZA KAPITALISMU

První krize raného kapitalismu dostavila se v našich zemích r. 1818. Vzestupný trend zemědělské výroby, trvající od druhé poloviny 18. stol. a přerušovaný napoleonskými válkami, projevil se opět po r. 1815 i vlivem mimořádně úrodných let, zvýšenými sklizněmi obilí. Přebytky obilí se hromadily; přispěly k tomu i rostoucí sklizně brambor, které nahrazovaly konzum žita, zvláště u chudých vrstev obyvatelstva. Krize vyvrcholila v polovině 20. let 19. stol., kdy klesly ceny obilí víc než o polovinu proti předkrizovému období. Protože klesly méně ceny živočišných výrobků a nejméně ceny vlny, nastal přesun ve struktuře výroby směrem k živočišné výrobě, zejména k chovu ovcí, který se dále rozvíjel. Krize doléhala na rolnictvo ze dvou stran: jednak poklesem cen, jednak zvýšeným útlakem feudálního velkostatku, který na ně přesouval část tíže hospodářské krize. Sociální protiklady mezi šlechtou a poddanými zesílily, vznikaly nové spory o pastviny, na něž si kládly velkostatky neprávem nárok. Teprve v 30. letech nastávalo pozvolné hospodářské zlepšení.

Druhá dlouhodobá zemědělská krize projevila se plně v r. 1878 po předchozích krizových jevech, vrcholících hospodářským krachem vídeňským v r. 1873. Ukončila vlnu zemědělské konjunktury trvající od počátku 40. let, jež byla doprovázena bouřlivým rozvojem průmyslu, obchodu, dopravy, zemědělského průmyslu, výstavbou budov v zemědělství a zaváděním nových výrobních prostředků, strojů, průmyslových hnojiv. Krize byla způsobena zámořskou konkurencí na trhu zemědělských výrobků, levnou dopravou námořní i železniční.

Krize se životní úrovně velkostatkářů nedotkla tak, jako rolnictva; ti byli krizí zbídačeni. K zadlužení rolnických hospodářství vedly poměry po r. 1848. Bylo třeba peněz na vyvazovací dávky, na daně, novou výstavbu usedlostí, na nové výrobní prostředky, na vybavení dětí početných rodin. Knihovní zadlužení stouplo v letech 1850—67 v českých zemích z 439 000 zl. na 971 000 zl. Zemědělské zadlužení od konce 60. let se téměř výlučně týká malého a středního majetku rolnického, velkostatek nebyl na něm příliš zúčastněn, měl velké zdroje finanční v zemědělském průmyslu a v lesním hospodářství. Dluhy velkostatku byly tvořeny spíše krátkodobým účelovým úvěrem, dluhy rolnictva měly povahu dlouhodobého úvěru. Zadlužení změnila krize rázem v předlužení snížením důchodu rolnictva vlivem poklesu cen a vznikem nových dluhů. Jen knihovní zadlužení stouplo v letech 1872—1900 v Čechách o 60 %, dluhy soukromé nejméně dvakrát. Úvěrová lichva bujela, lichváři žádali často i 30 % úroku, ba dokonce i 100 %. Směnka, jejíž nezaplacení znamenala okamžitou exekuci usedlosti, byla příčinou zániku mnoha hospodářství. Stoupal počet dražeb, rozšířilo se tzv. parcelářství, kdy spekulanti skupovali v dražbách celá hospodářství a po rozparcelování prodali pozemky s velkými zisky.

Hlavní příčina zadlužení spočívala v poklesu výnosnosti, přímé příčiny bývaly nejrůznější. Anketa, která u starých pamětníků zjišťovala v r. 1932 poměry a příčiny zadlužení v krizi po r. 1878, uváděla jako jednu z hlavních příčin rizikovost v zemědělství. Časté neúrody, úhyn do-

bytky, krupobití, záplavy, požár a cenová rizika - např. provedení drahých staveb v době předchozí konjunktury na úvěr, který vyžadoval splácení a úrokování po dlouhou řadu let, kdy výnosnost klesla, byly hlavními příčinami. Lichvářský úvěr byl další příčinou předlužení. K němu vedlo také těsné spojení hospodářství s potřebami rodiny, nepoměr mezi důchodem z usedlosti a existenčním minimem rodiny. Dluhy vznikaly vybavením dětí, které odcházely do učení, na práci do měst, úvěrem na věna dcer atd. (Lom 1937, 1947, 1948).

Převzetím již zadluženého podniku nástupcem hospodáře a velkými výplatami podílů sourozencům stoupalo zadlužení nad únosnou mez. Mnoho usedlostí bylo prodáno, protože jejich majitelé ručili za rolnické cukrovary, sladovny, mlýny, pekárny, jejichž úpadku se nedalo zabránit. Vlekly nemoci hospodáře nebo hospodyně snížily pracovní výkon rodiny a zvýšily zadluženost. V krizi mohli obstát jen schopní hospodáři, nepostižení žádným rizikem; nedbalost, špatné hospodaření, nepřizpůsobení se hospodářskému pokroku zavinilo zánik usedlostí, zejména, když se k tomu připojilo časté sudičství, vedoucí k dlouholetým nákladným soudním sporům (o mez, o právo cesty, o škody neúmyslné zaviněné atd.). Kořaleční mor, šířící se také rozvojem venkovských obchůdků, vedl, podobně jako nemoc, ke snížení pracovního výkonu osob a k zadlužení.

TÍŽIVOST KRIZE V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Přímé výpovědi pamětníků z Čech podávají doklady těžkého života rolnictva v tomto krizovém období:

V letech 1880–81 vzrostla u nás celá úroda, pokosená i na stojato. Dva roky nebylo co na prodej. - Šetrnost byla nezměrná, hospodářství mohlo být udrženo jen při nízké životní úrovni, velké šetrnosti a skromnosti. Často se neurodilo ani tolik, aby se rodina s čeledí uživila. - V hospodářství se muselo hodně šetřit, zbytečně nic nekupovat a ještě zbylo velmi málo. - Muselo se šetřit; neurodilo-li se obilí a brambory, byl hlad. - U nás se muselo mnoho šetřit. Roku 1868 uhořelo velké sucho, oves se musel trhat, ani se sekat nedal. Tenkrát byla velká bída, nebylo čím krmit a žita zbylo sotva pro vlastní spotřebu. - Vyhořením našeho statku roku 1878 jsme se nesmírně zadlužili, pojištění jsme nebyli. - U nás nastaly nejtežší poměry v roce 1882, kdy velký požár zničil čtvrtinu obce. K tomu se přidružila neúroda, obilí vzrostlo na polích, rolnický cukrovar ohlásil úpadek. Za dodanou řepu jsme nedostali zaplacené. -

Pamětníci vypovídají, jak tíživé byly i podíly sourozencům. Téměř každý rolník začínající hospodařit byl zatížen dluhy, vzniklými výplatou podílů sourozencům. Místo aby měl začínající nový hospodář volné finanční prostředky k dispozici pro investice a zlepšení hospodaření podle požadavků doby, počal hospodařit s dluhy, jichž se v době krize nemohl zbavit. Stavby usedlostí, nákup pozemků a mnoho dalších nezaviněných příčin vedlo k zadluženosti.

Rozhodovala zdatnost, schopnost, velká pracovitost a skromnost ve způsobu života rolnických rodin, aby nedošlo k hospodářské krizi. Jen schopný hospodář a pracovitá šetrná hospodyně se udrželi. Pítí lihovin a nespořádaný způsob života byly zaviněnými příčinami úpadku hospodářství v každé době, za krize byl hospodářský sestup rolníků, propadnuvších kořalečnímu moru, rychlejší. To líčí tato výpověď pamětníka:

Snad v málo které obci se pilo tolik kořalky jako v naší až do 1. světové války. V čísle 19. se tu pálila žitná kořalka, dosud se tam říká ve vinopalně. Pálili ji lichvářští obchodníci a také hned čepovali. Mnozí rolníci i jejich ženy si zvykli pít kořalky. Jejich hospodářství, pokud se udržela, byla předávána bez výplaty podílů sourozencům, ledaže se nový hospodář bohatě oženil, což bylo málokdy. Staří vzpomínají, jak se dříve pilo: pro radost, ze zlosti, při každé události a příležitosti, i na obecní účet při volbě starosty, při práci pro obec, při výročním účtování, při různých komisích. Roku 1883 propili v jedné obci téměř 10 % všech obecních vydání v kořalech.

Věřitelé byli hlavně soukromníci. Pokud to byli solidní lidé, kteří chtěli pomoci a ne kořistit - a to byly řídké případy - stali se pravými dobrodinci. Nikdo dnes již nezjistí, kolik milionů lichvářských úroků získali lichváři z rolnictva v druhé polovině 19. stol. až do rozšíření hospodářských záložen a kampaňek, které učinily peněžní lichvě přítrž. Šťastní byli ti, kteří mohli získat úvěr od příbuzných nebo od sousedů za mírný úrok. Pamětníci udávají, že bývalo více důvěry mezi sousedy, pokud měli peníze, půjčovali si je na nepatrný úrok, velmi často beze svědků, jak uvádí např. tato výpověď:

Rolník A. v naší obci přikoupil kol r. 1860 usedlost od souseda ve výměře 60 korců. Zajel do Prahy vyměnit stříbro za zlaté, přijel domů pozdě večer, šel rovnou k uvedenému sousedu, vzbudil jej klepáním na okno, podal mu oknem peníze se slovy: „Tady máte osm a půl tisíc za tu chalupu“. Beze svědků, beze smlouvy byla věc vyřízena. Takoví lidé tehdy byli!

V řepářských krajích dávaly cukrovary zálohy na řepu. Byla to úvěrová výpomoc, která měla však nevýhodu v neúrodných letech. Byla-li špatná sklizeň řepy, znamenalo to nové zadlužení. Nejhuře byli na tom ti rolníci, kteří brali své potřeby u místního obchodníka-lichváře na dluh, ten přispíval odebrané zboží i neodebrané, i úroky a po žních musel k němu zavést dlužník celou sklizeň, aby zaplatil dluh.

Od 70. let byly exekuční dražby v rolnických usedlostech, zvláště malých a středních na denním pořádku. Počet prodaných usedlostí v exekučních dražbách dosáhl vrcholu v letech 1888–92, kdy bylo v českých zemích prodáno 33 743 usedlostí v exekučních dražbách. Jak ukazuje průměrná cena, dosažená v dražbách, šlo vesměs o malorolnické usedlosti. Dražební cena sotva dosahovala poloviny skutečné tržní ceny nemovitostí, takže rolníci byli exekucí postiženi dvojnásobně. Nejvíce byla postižena Morava, kde na 100 ha z. p. připadlo nejvíce prodaných usedlostí, nejméně Slezsko, kde patrně nezemědělské výdělky v uhelných dolech a v průmyslu pomáhaly do jisté míry rodinám malorolníků bránit se předlužení. Na zhoubnost zadlužení v rolnických hospodářstvích a na nutnost, aby zemědělská politika uskutečnila oddlužení, poukazoval koncem 19. stol. zejména zasloužilý profesor hospodářské akademie v Táboře Jan Kožený (1846–1927).

Jen s velikými potížemi se dostávali rolníci z dluhů, a to trvalo až do 1. světové války. Značná část usedlostí byla prodána buď z volné ruky, nebo v dražbě pro dluhy. Vystěhovalectví se stalo na české vesnici častým zjevem, rostla vnitřní migrace lidí do měst, odcházeli lidé do Ameriky, na Volyň, do Slavonie atd. Na Volyň odjížděli vlastním potahem, na vůz se naložilo vše potřebné a celá rodina jela několik neděl.

Jedinou pomocí pro rolnictvo stalo se družstevnictví, nejdříve úvěrní, později i strojní a hospodářská družstva. Úvěrová pomoc však nepřišla včas, družstevní úvěr vznikl a šířil se na venkově až když zemědělská krize doznívala a nastávalo oživení. Zemědělská politika tehdy pro oddlužení rolnictva neučinila nic. Všechny plány na oddlužení ztroskotaly na tom, že nebyl poskytnut úvěr potřebný ke konverzi dluhů. Stejně tak selhaly jiné návrhy o oddlužení rolnictva, podle nichž stát měl převzít vyvazení rolnictva z dluhů. Národohospodářská teorie i praktická politika státu trvaly na tom, že dlužník sám má si platit dluhy, a že úkolem hospodářské politiky „není přímá pomoc, ale jen vytváření podmínek, aby rolnictvo mohlo nést břemeno úvěru“.

ZEMĚDĚLSKÁ KRIZE PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE

Sotva se zemědělství dostalo počátkem 20. stol. do příznivějších poměrů, přišla válka, 1914–1918, po ní krátké období poválečné konjunktury a v r. 1925 se počíná projevovat již krize řepařská a cukrovarská, doprovázená obecnou cenovou disparitou mezi indexem cen zemědělských výrobků a výrobních prostředků, takže se zvýšilo rozpětí v neprospěch zemědělství. Od 2. poloviny r. 1928 se prohlubuje cenová disparita v živočišné výrobě a po vypuknutí světové krize v r. 1929 krachem na newyorské burze bylo postiženo zemědělství těžkou krizí ve všech odvětvích výroby. Světová nadvýroba vedla k hlubokému poklesu cen pod výrobní náklady, spotřeba klesala pro stoupající nezaměstnanost, která v ČSR se v letech 1929–1933 zvýšila ze 42 tisíc na 738 tisíc osob, zahraniční obchod klesl o 70 %. Cenová disparita byla nejvyšší v r. 1932, kdy index cen zemědělských výrobků činil 495 % (ve srovnání s r. 1913/1914 = 100 %), ale index cen výrobních prostředků 785 %. Tíha krize dostoupila vrcholu. Snaha po získání peněžních příjmů nutných v malorolnických rodinách pro spotřebu rodiny, pro splátky dluhů a úroků vedla k omezení vlastního samozásobení a zvýšení tržní výkonnosti. Objevil se paradox, že malí rolníci omezovali konzum vlastních výrobků právě v době nejnižších cen zemědělských výrobků.

Opatření státní hospodářské politiky v době krize směřovala k posílení autarkie, což bylo obecným jevem ve většině států, k regulaci trhu protřednictvím obilního monopolu (zřízeného až r. 1934) a k celně politické ochraně. Tato opatření problém rentability zemědělství však nevyřešila, zejména když hospodářská politika nedovedla organizovat potřebný zemědělský úvěr a přinést účinnou pomoc zadluženým zemědělcům, zvláště malým a středním rolníkům. Zadluženost v zemědělství, která byla již v letech 1926–1929 značná, se v době krize prohloubila a dosáhla víc než 20 miliard Kčs. Byla jednou z nejvyšších v Evropě. Zemědělské dluhy v kapitalistické ČSR dosáhly v letech 1932–1934 výše 3608 Kč/ha z. p., zatímco v Rakousku jen 2066 Kč/ha z. p., v Itálii 1134 Kč/ha, v Maďarsku 2338 Kč/ha, v Jugoslávii 260 Kč/ha, v Bulharsku 810 Kčs/ha, v Rumunsku 719 Kč/ha, v Polsku 823 Kč/ha, v Litvě 1285 Kč/ha, v USA 1824 Kč/ha z. p. Jen v Německu byla zadluženost vyšší, dosáhla 3961 Kč/ha z. p.

Peněžní příjmy klesly v době krize nejméně o třetinu, pod 2000 Kč/ha z. p. Nejméně 12 % z peněžních příjmů muselo být dáno na splacení úroků.

Největší zadluženost byla v maloroľnických hospodářstvích, kde v průměru dosahovala 3,3 až 4,1 tisíc Kč/ha z. p. Počet exekucí rychle stoupal. Zatímco v letech 1923—1926 bylo prodáno v nucené dražbě 3631 usedlostí, v 6 letech 1930 až 1935 již 129 843 usedlostí v ČSR. Počet vnučených správ v týchž letech stoupl z 1490 na 44 508 a počet hospodářství, na něž bylo uvaleno zástavní právo, stoupl z 20 378 na 318 198. Bylo tedy v letech 1923—1935 důsledky kapitalistických krizí v zemědělství postiženo celkem na 600 000 hospodářství, z toho úplným zničením 133 574. V letech 1935—1938 pak následovaly další exekuční dražby desítek tisíc roľnických usedlostí, skupovaných do značné míry spekulanty z řad bankéřů, obchodníků aj.

Peněžní ústavy, které měly roľnictvu pomáhat, těžily z jejich bídy a hromadily kapitál. Věřitelé odníмали již z tak pokleslých důchodů roľníků ročně 1,5 miliardy Kč na úrocích.

Vysoké zadluženosti a její tíživosti v zemědělství byla si hospodářská politika vědoma, jak lze soudit jak z vleklých diskusí v parlamentu, tak v tisku. Bylo třeba jediného účinného řešení, které spočívalo v konverzi dluhů, která by umožnila dlouhodobé, aspoň třicetileté jejich splacení, bezúročné, anebo při zcela nízké úrokové míře. To se však nestalo. Jak ukázal pozdější vývoj, byly by se všechny zemědělské dluhy snadno splatily v pozdějších letech, bez exekuční dražby jediné usedlosti. Poučení z krize let 1870, kdy už tehdy byly vznášeny návrhy na konverzi dluhů, bylo po celých 50 let nevyužito. Pro záchranu zadlužených usedlostí nebylo v podstatě učiněno nic účinného. Nedošlo ani k značnějšímu snížení úrokové míry, moratorní opatření, platná ostatně jen po jistou dobu, neřešila problém vůbec.

NEÚČINNOST VYROVNÁVACÍHO ŘÍZENÍ, JAKO OPATŘENÍ PRO ODDLUŽENÍ ZEMĚDĚLSTVÍ V R. 1936

Až když bylo v dražbách prodáno desetitisíce usedlostí, bylo vydáno vládní nařízení z 31. 3. 1936 o tzv. zemědělském vyrovnávacím řízení, podle vzoru obchodního práva (všeobecný vyrovnávací řád z 27. 3. 1931, č. 64/Sb. z. a n.). Myšlenku použít obchodního práva pro uspokojení věřitelů zadlužených zemědělců nemohl navrhnout ten, kdo rozuměl zemědělství, nebo ten, kdo tu chtěl skutečné pomoci. Majetek obchodníků spočíval hlavně ve zboží, nikoli v nemovitostech. Věřitelé zadluženého obchodníka, který žádal o vyrovnání, nevidouce v jeho obchodě žádné zboží a často ani nemovitý majetek, ochotně přivolili k vyrovnání, uvolil-li se obchodník splatit jim aspoň polovinu pohledávek. Kdyby byli usilovali o dražbu obchodu, byli by přišli o všechny pohledávky, neboť v obchodě nebylo co prodat.

Avšak majetek roľníka byl v neutajitelných nemovitostech a stavech dobytka, nikoli ve zboží. Věřitelé zadluženého roľníka - na rozdíl od zadluženého obchodníka - mohli exekučním prodejem pozemků, budov a dobytka získat vždy převážnou část pohledávek, ne-li pohledávky všechny, než jim mohl zadlužený a o vyrovnání žádající roľník nabídnout.

To byla zásadní příčina, proč celé vyrovnávací řízení v zemědělství ztroskotalo. Uskutěčnilo se jen v několika málo případech, a jen tam, kde věřiteli zadluženého roľníka byli jeho příbuzní, kteří si nepřáli zkázy jeho hospodářství, i když ztratili část svých pohledávek. Peněžní ústavy i družstevní, téměř nikdy k vyrovnání nesvolily, trvaly na plné úhradě pohledávky, kterou mohli dosáhnout jen

Rok	Počet usedlostí prodaných v dražbě	Cena v 1000 zl.	Cena 1 usedlosti zl.
1878—1882	28 553	61 625	2159
1883—1887	26 141	44 192	1691
1888—1892	33 743	58 060	1721
1893—1897	20 465	35 898	1754
1898—1902	19 243	43 516	2262
Úhrnem v českých zemích	128 145	243 291	1899
z toho: v Čechách	80 686	177 664	2202
na Moravě	41 709	51 760	1241
ve Slezsku	5 750	13 867	2412
Na 100 ha z. p. připadlo v letech 1872—1902			
Čechy	2,32	5 116	2202
Morava	2,71	3 368	1241
Slezsko	1,78	4 295	2412

prodejem usedlostí. Proto na dražbě trvaly, bez ohledu na to, že jde o jejich členy-družstevníky. Úvěrové družstevnictví ze svých velkých zisků neuvolnilo pro své členy - zadlužené zemědělce - nic.

Sledovali jsme tehdy v r. 1937 provádění tohoto neúčinného zemědělského vyrovnávacího řízení v praxi zvláštní dotazníkovou akcí. Ústav zemědělské ekonomiky Vysoké školy zemědělské v Brně se obrátil na zemědělce, žádající o vyrovnání, s dotazníky o poměrech v zadluženosti a o výsledcích vyrovnávacího řízení.*) O tom, že zadlužení zemědělci sami nedůvěřovali této pomoci, svědčí relativně malý počet podniků, žádajících o vyrovnání. Z mnoha desítek tisíc předlužených rolníků žádalo o vyrovnání do 31. 3. 1937 jen 6436 rolníků, z toho téměř dvě třetiny měli podniky do 10 ha (tab. II.).

Ukázalo se, jak potvrzují dotazníky, že vliv krize na zadluženost je absolutní i relativní. Ztrátu výnosnosti dochází v podnicích s úsporami nejdříve k stravování úspor, podniky bez dluhů a bez úspor počínají se zadlužovat a u zadlužených rolníků roste břemeno dluhové stále rychleji. Relativní tíže dluhů se zvyšuje. Vyžaduje-li dluh 6000 Kč/ha z. p. ročních úroků a splátek 400 Kčs, a je-li čistý důchod podniku např. 800 Kčs/ha, zatěžuje dluh jednu polovinu čistého důchodu, rolníku zbývá ještě na akumulaci 400 Kč/ha. Klesne-li čistý důchod v krizi na 200 Kč/ha, nebo zisku se vůbec nedosáhne, je pak třeba buď uhradit 400—800 Kč

*) Dotazníky, připravené ke zpracování, zůstaly na VŠZ v Brně po jejím zabrání nacistickými okupanty v r. 1939 a nemohly být po květnu 1945 nalezeny. Až před nedávnem je objevil ve sklepení školy dr. K. Vlček z VŠZ v Brně. Jména uváděných informátorů - zadlužených rolníků z Čech: 4. Jan Kohout, Nymburk, 5. B. Klapač, Obrubce, o. Sobotka, 9. František Bártl, Dvůr Králové nad Labem, 20. František Mahel, Dolní Dvořiště, o. Kaplice v Čechách, 21. František Prokop, Cetenov, o. Mimoň, 33. Václav Holub, Čisovice, osada Bojov č. 11, o. Praha-venkov, 44. Anna Formelová, Luže, o. Vysoké Mýto, 45. Josef Kyncl, Pokřikov 81, o. Vysoké Mýto, 52. Josef Kukaň, Kozojídky 60, o. Nový Bydžov, 55. Josef Straka, Čičkovice, o. Chotěboř, 61. Karel Schorný, Zahrádka 13, o. Neveklov, 66. Josef Vik, Stalín, o. Česká Skalice, 67. Josef Vítek, Hubálov, o. Jičín, 72. M. Kalousová, Všeruby, o. Touškov, 80. František Mach, Rtyně v Podkrkonoší, o. Úpice, 96. Jan Pachta, Lubná, o. Litomyšl, 107. Václav Plaček, Křečkov 10, Poděbrady, 110. Alois Soukup, Štítov, o. Blovice, 111. Stanislav Šimek, Zelejev, o. Hořice.

na úkor pracovní odměny, snížením životní míry, anebo nelze-li sestoupit pod minimální důchod, roste rychle další zadlužení. Pokles čistého důchodu (zisku) a pracovní odměny rolníka za kapitalismu v době krize prohluboval relativní i absolutní tíživost dluhů.

VÝŠE ZADLUŽENÍ, ZDROJE ÚVĚRU A HLAVNÍ PŘÍČINY ZADLUŽENÍ DOTÁZANÝCH ROLNÍKŮ

Tab. III osvětluje celkovou výši zadlužení rolníků, žádajících o vyrovnávací řízení, jak zjistila uvedená dotazníková akce. Jsou tu zpracovány dotazníky z Čech, z nichž bylo vyraženo 13 případů pro neúplnost a 111 jich bylo zpracováno. Relativní předlužení i výše dluhů na 1 ha z. p. klesala směrem k větším velikostem zemědělských závodů. Ukazuje se však i tendence opačná.

II. Velikostní skupiny 6436 zemědělských závodů, u nichž bylo zahájeno vyrovnávací řízení do 31. 3. 1937. — The size groups of 6,436 farms the bankruptcy dealings of which had been started before March 31, 1937

Velikostní skupina v ha	Počet závodů v %
do 2	10,70
2—5	23,66
5—10	31,68
10—20	23,28
20—30	2,67
30—50	4,96
nad 50	3,05
celkem	100,00

Zdroje úvěru u zkoumaných podniků byly nejrůznějšího druhu. Zápůjčky u peněžních ústavů dosáhly 61,4 % z celkových úvěrů; byly vesměs všechny zaknihovány (knihovní dluhy). Hospodářské záložny a kempeličky poskytl 36,9 % všeho úvěru. Značné zadlužení bylo i u nezemědělských peněžních ústavů, celkem 24,1 %, největší část úvěru z nich poskytl občanské záložny okresních měst. Hypoteční banka měla pro rolníky uvedených podniků zcela nepatrný význam. Úvěr u příbuzných, většinou nezaknihovaný, činil 7,1 %, soukromý úvěr u cizích, který byl částečně zaknihován, dosáhl 10,4 %. Víc

III. Výčet dluhů v Kčs ve 111 zemědělských podnicích v Čechách, které žádaly o vyrovnání do června 1937. — The debts in Kčs of 111 farms in Bohemia, which had applied for bankruptcy dealing up to June 1937

Ukazatel	Velikost podniků v ha				
	do 2	2—5	5—10	10—20	nad 20
Počet případů	7	21	36	32	15
Průměrná velikost v ha	1,44	4,09	7,25	14,20	47,91
Průměrná výše dluhů na 1 podnik	42 120	68 056	113 167	175 217	368 978
Průměrné ocenění 1 podniku	30 255	55 500	96 565	156 026	347 601
Průměrná výše dluhu na 1 ha z. p.	29 250	16 640	15 609	12 339	7 701
Průměrné ocenění 1 podniku na 1 ha z. p.	21 010	13 570	13 319	10 988	7 255
Předlužení v %	139,22	122,62	117,19	112,30	106,15

než pětina celkového úvěru, 21,1 % činily nedoplatky daní, nákladů na meliorace, drenáže, účtů předkládaných dlužníkům celou řadou nejen dodavatelů výrobních a osobních potřeb, ale i advokátů, kteří, jak uvádí více dotázaných rolníků „měli v době největší zadluženosti a bídy rolnictva největší žně“. Vznikaly nákladné soudní spory, množily se upomínky, žaloba stíhala žalobu o zaplacení dluhů, dlužných splátek, úroků, docházelo k četným soudním obesláním, vyrovnávací řízení samo bylo tak složité, že ti, kteří se o ně ucházeli, museli žádat právní pomoc. Objevilo se „samovolné“ narůstání dluhů nezaplacenými splátkami, úroky, soudními a advokátními účty. Rolníci, aby zabránili exekuci svých usedlostí, si vypůjčovali na úroky, splátky, rostly účty advokátů, které při tak silně pokleslé rentabilitě nemohli nikdy splatit, živelný pohyb k finanční zkáze zadlužených se urychloval. Šetřili i na vydáních, jejichž ekonomická efektivnost byla zajištěna, ale s delší dobou návratnosti. To byl další důvod hospodářského úpadku, nehledíc k psychickému stavu zadlužených, jimž se práce, kterou dříve rádi vykonávali, stala stálou trýzní v nejistotě o jejich osud. Omezování peněžního vydání v zemědělských usedlostech a neplacení dluhů u dodavatelů se přenášelo do rodin řemeslníků, obchodníků, tlumilo hospodářský život vůbec.

VI. Zdroje úvěru u zkoumaných 111 podniků v % z úhrnného zadlužení. — The sources of credit of the examined 111 farms in the percentage of the total debts

Zdroj úvěru	% zadlužení
Nezemědělské úvěrní peněžní ústavy:	
občanské záložny	12,8
městské spořitelny	8,5
živnostenské záložny	2,8
celkem	24,1
Zemědělské a venkovské peněžní ústavy:	
hospodářské záložny	23,2
kampeličky	13,7
hypoteční banka	0,4
celkem	37,3
Úvěr u příbuzných	7,1
Soukromý úvěr u cizích osob	10,4
Nedoplatky u:	
hospodářských družstev	3,6
berních úřadů - daně	3,4
advokátů	3,3
lékařů a nemocnic	2,3
obchodníků, dodavatelů provozních potřeb a konzumního zboží	3,3
krejčí, obuvníků aj.	0,3
venkovských řemeslníků (kováři, zámečníci, klempíři, koláři, tesaři, truhláři, zedníci, sedláři aj.)	3,1
nedoplatky za meliorace, drenáže aj.	1,0
nezaplacený peněžní výměnek	0,8
celkem	21,1
Úhrnem	100,0

Hlavní příčina	Počet podniků v %
Investice-stavby, budovy, stroje, meliorace aj.	37
Živelní pohromy, úhyn dobytka, požáry	19
Vyplácení dědičných podílů a věna sourozencům	5
Převzetí usedlosti již zadlužené	4
Vysoké převodní poplatky	3
Příkoupení půdy a zadlužení z pozemkové reformy	5
Neúměrně vysoké pachtovné	2
Obnovování hospodářství po válce	3
Vysoký výměnek odváděný v penězích	1
U drobné držby do 1—2 ha nedostatek vedlejšího zaměstnání	2
Ručení za cizí osoby	1
Ručení za děti a příbuzné	2
Nemoc členů rodiny (často dlouhodobá)	7
Početnost dětí v rodině	4
Soudní spory	1
Nešťastné manželství	1
Zadlužení vlastní vinou	3
Celkem	100

U značné části podniků trvalo zadlužení již před r. 1929, ale teprve v době krize se stalo nebezpečným. Krizové zadlužení vznikalo z nejrůznějších důvodů. Vždy bylo více příčin, které teprve společným působením ohrožily existenci zemědělců. Hlavní příčiny zadlužitelnosti podává tab. V.

Ukazuje se jasně, že zadlužení bylo v 97 % nezaviněné, vzniklo z příčin hospodářsky odůvodněných, z investičních a provozních vydání, která mohla být při trvání prosperity zemědělství splacena bez hospodářské zkázy. Je dobře známo, jakým břemenem byly stavby v maloroľnických a roľnických usedlostech, které nejsou přímo produktivní a přece kladou vysoké nároky na investice a svými odpisy, opravami a pojištěním zatěžují silně vlastní náklady. Také opatrování ostatních základních výrobních prostředků - meliorací, strojů, elektrických instalací se dělo již před krizí. Nebylo možno obviňovat zemědělce, že investovali, aby zajistili růst produkce a důchodu, podle tehdejších daných rentabilních poměrů, vždyť to byli často širitelé zemědělského pokroku. Uvádějí např.: „První v obci jsem zavedl vodovod a prováděl meliorace“, - „Již otec - a já po něm - se držel zásady uplatňovat pokrok v zemědělství a zavádět nové stroje“, - „Byl jsem 12 let předsedou elektrárenského družstva, dlouholetým náměstkem starosty obce, byl jsem u každé zvelebovací akce v zemědělství, sám jsem investoval“.

TÍŽIVOST ZEMĚDĚLSKÉ KRIZE VE VÝPOVĚDÍCH ZADLUŽENÝCH ROLNÍKŮ

Hlavní příčinou zadlužení, jež udávala největší část dotázaných, jsou investice do základních výrobních prostředků, koupě pozemků, usedlostí.

Č. 5 - 4 ha: Příčinou mého zadlužení je náklad na drenážování, přiděl pozemků, dluh vzniklý převzetím hospodářství r. 1924.

Č. 66 - 4,74 ha: Převzal jsem nedostavěné budovy po požáru, musel jsem koupit nové stroje a nářadí i dobytěk.

Č. 121 - 11,25 ha: Zadlužil jsem se novostavbami, strojními investicemi, přidělem polí. K tomu se přidružila nemoc, neúroda i zatížení výměnkem.

- Č. 21 - 3,20 ha: Stavba budov, koupě polí, dlouholetá nemoc manželky.
 Č. 9 - 4,0 ha: Stavba a adaptace budov.
 Č. 67 - 3,42 ha: Stavby, drenáže, nemoc manželky.
 Č. 20 - 9,0 ha: Hospodářství bylo koupeno těsně před krizí za plnou cenu - zůstal jsem dlužen, za krize nemohu splácet.
 Č. 80 - 6,88 ha: V červnu 1928 jsem koupil usedlost za 103 000 Kč, o rok později vypukla krize, uhynul mi dobytek, neměl jsem ani na zaplacení úroků.
 Převzetí usedlosti po rodičích před krizí, výplata podílů sourozencům, zatížení vysokým výměnkem, byly časté příčiny zadlužení.
 Č. 107 - 6,0 ha: Výplatou podílů sourozencům ženy, v usedlosti, kam jsem se přiznil, koupě 1,82 ha pozemků za 37 000 Kč, uhynutí tři kusů skotu a prasat.
 Č. 111 - 10,19 ha: V r. 1925 převzal můj muž hospodářství s dluhy a vysokým výměnkem. V krizi jsme nemohli splácet dluhy, věřitelé nás hnali do dražby a vznikly nové dluhy.
 Pro krátkost doby nemohli zadlužení, kteří převzali před krizí usedlosti, dostát svým závazkům. Rázem se zadlužili ti, kteří byli postiženi požárem celé usedlosti a pojištění neuhradilo podstatnou část škody.
 Č. 33 - 8,0 ha: V r. 1934 mně shořely všechny budovy, celá úroda ve stodole a všechny stroje.
 Č. 45 - 9,64 ha: V r. 1929 hospodářství vyhořelo, pojistka nekryla ani polovinu škody.
 Č. 55 - 8,20 ha: Požár usedlosti, stavba a ztráty z ručení za směnky příbuzného, to jsou příčiny našeho zadlužení.
 Č. 110 - 8,0 ha: Vyhořením mně vznikla škoda 250 000 Kč, dostal jsem jen 247 000 Kč pojištění.
 Č. 44 - 8,40 ha: Dvakrát jsme vyhořeli s veškerou úrodou, shořely i stroje, znovu jsme vše museli stavět.

Živelní pohromy, zvláště když se vyskytly vícekrát po sobě, vedly k značné zadluženosti. To je riziko, které se nevyskytuje - až na výjimky - v nezemědělských výrobcích. Podobného druhu je úhyn dobytka. Tyto pohromy uvádí mnoho dotázaných jako jednu z příčin zadlužení.

Zadluženost drobných závodů do 2 ha vznikala z nedostatku vedlejšího zaměstnání, neboť jejich malá plocha nemohla poskytnout náležitý důchod rodině, zvláště byla-li početná. Výpovědi těchto drobných držitelů půdy zní stejně: „Mám dluhy z hospodářské krize, z nezaměstnanosti, z nemožnosti najít si vedlejší zaměstnání“.

Mnoho bylo stížností na nemoc, jako na důvod nejen sníženého důchodu, ale zvýšených osobních nákladů. Hospodářství v rolnických rodinách je úzce spjato s rodinným rozpočtem, dochází k záměně v určení účelu peněžního vydání; místo nákupu výrobních prostředků se peníze přesunou na osobní náklad, je-li to nutné. V mnohých případech to byly dlouhodobé a beznadějně choroby, kdy hospodář nebo hospodyně byli nemocní po dlouhou řadu let. Byly to nemoci různého druhu, také poranění z války, snižující pracovní schopnost, úrazy při práci, nákladné operace, častý byl tyfus, tuberkulóza. Lékařská pomoc byla tehdy na vesnici stále ještě nákladná záležitost a dlouhodobá nemoc byla velkým zatížením rodin.

Výměnek byl starým problémem v zemědělství, který za kapitalismu nebyl vyřešen. Kde byla dobrá shoda mezi mladým hospodářem a výměnkářem, nebyla tíživost výměnku silně pocítována, zvláště když výměnkáři podle svých sil pomáhali v hospodářství a měli porozumění pro mladé hospodáře v době krize. Poměry však byly horší tam, kde výměnek platil hospodář cizím výměnkářům (např. při koupi usedlosti), nebo kde byl výměnek stanoven vysoko a ujednáán v penězích, namísto v naturáliích. Tehdy vznikaly i spory soudní a výměnek se stal velkým břemenem. „Třetina dluhů vznikla nám tím, že se výměnkář s námi po tři roky soudil“, č. 61 - 3,64 ha.

Znakem zadluženosti je velká různorodost příčin a kombinovanost faktorů při vzniku dluhů. Tam, kde zemřel majitel bez pořízení poslední vůle, byly přiznány v soudním řízení vysoké podíly dědicům a přejímatel usedlosti se velmi zadlužil. Vyskytuje se ručení za děti, za příbuzné i sousedy, které přinutilo ručitele k placení. Hospodář např. podepsal směnku synovi, autodopravci, syn přišel o všechno,

otci zůstalo placení, jindy ručil rolník za souseda, kterému prodali usedlost v dražbě, rolník musel zaplatit 60 000 Kč. Kupř. č. 96 - 3,04 ha uvádí: „Na základě synova úpadku mně berní úřad neprávem prodal vše co mohl v mém malém hospodářství, i potah, vozy, nenechal mně ani osivo, ani obilí na živobytí“.

První pozemková reforma z r. 1919 provedla drobný přiděl, avšak nezajistila hospodářskou existenci aspoň levným nebo bezúročným dlouhodobým úvěrem a pro mnohé se stala příčinou nepřekonatelných potíží. „Byli jsme úplně nemajetní, dostali jsme přiděl z pozemkové reformy, museli jsme stavět, koupit mrtvý i živý inventář na dluh. Dostavila se neúroda, přišli jsme o dobytek, o prasnici a tři prasata, nemohl jsem pak platit úroky z dluhu, přišly žaloby a další útraty.“ (č. 52 - 2 ha). Vyskytuje se zadlužení ze sudičství, ze soudních sporů, z nezdařeného rolnického společného podnikání a také i z podvodů, jejichž obětí se stal rolník nejružnějším způsobem. Tak se vyskytl i případ, kdy rolník podepsal směnku na značný obnos, který neobdržel, obchodník, jenž ujel do ciziny, když předtím směnku prodal. Rozvod manželů znamenal současně i hospodářský úpadek, zejména když např. manželka svou polovinu prodala cizímu a manžel musel prodanou polovinu vykupovat zpět. Kumulace příčin osvětlují např. tyto případy:

Č. 72 - 1,5 ha: Manžel byl postižen válkou, nedostatkem vedlejšího výdělků, v 9členné rodině byla bída, nesvědomití obchodníci nás poškodili soudním procesem z prodeje dobytka.

Mnoho rolníků vypovídá, že se domnívali, že není možné, aby při pilné práci a šetrnosti zkrachovali, a proto použili úvěru z nejružnějších vážných hospodářských důvodů. To však stačilo, aby bezohledností zemědělských družstevních úvěrních ústavů, jež kdysi byly zakládány jako svépomocné pro rolníky, ale pak se chovaly jako nejagresivnější kapitalistické podniky, prostřednictvím neoblomných vymáhajících advokátů, rolníky ničily. „Hlavně těch advokátů, kteří nemají na sebe žádný majetek připsaný, nýbrž na své manželky nebo na děti, které nemají tušení, jak těžce byly peníze v zemědělství vydělány a jak lehce je jejich otcové advokáti získali“. Mnoho výpovědí uvádí, že pozemky kupovali levně v dražbách advokáti, bankéři, i úředníci založen, obchodníci a četní jiní spekulanti, kteří je dávali znovu do pachtu.

Uvedme na závěr dvě typické výpovědi zoufalých rolníků:

Č. 4 - 6 ha: Jsme žebráci a odsouzení do 14 dnů zaplatit 5000 Kč anuit a úroků. Kde to mám vzít, když opravdu živořím i s rodinou, takže v domě ani na škatulku zápalek nemáme. Prosim, sdělte mi, jak se mám k tomuto rozsudku zachovat, jsem zoufalý a poslední peníze jsem na zasetí sehnal a vložil do polí a nyní exekuce na zaplacení obnosu, který nestržím ani za celou úrodu. Je-li ve Vaší moci a kompetenci, poraďte však rychle, neb můj stav je zoufalý.

A 3. května 1937 píší z Moravy:

Č. 1 - 2 ha: Zadlužili jsme se pro nemoc. Manželčina nemoc mně stála 12 000 Kč. Rolnická záložna vede dražbu na mé hospodářství, která se bude konat dne 18. května 1937 a moji rodiče půjdou na ulici, tak to vypadá v demokratické republice. S takovým zákonem, jaký vydala vláda, pomohla těm, kteří žádali o vyrovnání, od posledního groše.

SOUHRN

Uvnitř feudálního řádu, na samém jeho konci, projevila se u nás a ve střední Evropě raně kapitalistická zemědělská krize z nadvýroby, trvající od r. 1818 do poloviny 30. let 19. stol., jako předzvěst závažných stínů nově se rodícího kapitalistického řádu. Ze sporých zpráv lze usuzovat, že na poddané rolnictvo dolehla podobná tíže, jako o 50 let později v hlubším rozsahu. V archivech velkostatků není mnoho záznamů o rolnickém hospodaření mimo evidence feudálních rent, ale přesto lze soudit z hospodářských opatření velkostatků, že část tíže ze zemědělské krize přenášely na poddané. Vždyť bouře rolnického lidu se projevy ještě v 40. letech před zrušením roboty.

Nový kapitalistický řád uvolnil síly rolnictva a jeho iniciativu pro rychlý růst tempa zemědělské výroby, pro zvýšení rostlinné a živočišné výroby. To vyžadovalo zavádění nových výrobních prostředků i do rolnických hospodářství, velké investice stavební i strojní. Měnily se celé soustavy rolnického hospodaření, intenzita výroby stoupala.

V 70. letech 19. stol. se však ukázalo, že očekávaný rozvoj zemědělství za kapitalismu, o němž se věřilo, že bude stálý, trval sotva čtvrt století s různými výkyvy. A téměř na další čtvrt století se změnil v krizi, která zničila tisíce rolnických rodin, zejména malorolnických. Místo prodeje zemědělských výrobků, museli prodávat svá hospodářství v exekučních dražbách.

Obdobně tomu bylo i po r. 1918, kdy po několika letech zemědělské konjunktury se projevila světová kapitalistická krize, která po r. 1929 zničila další desetitisíce rolnických usedlostí, a to těsně před nacistickou okupací a druhou světovou válkou, která všechno zadlužení vyrovnala živelně rázem znehodnocenou měnou. Bylo to však příliš pozdě pro ty, jimž byly usedlosti prodány vymáháním pohledávek i rolnickými družstevními ústavy, pohledávek, z nichž jim válka neponechala téměř nic. Jaká je to dějinná ironie: pro tento pakatel, který zbyl z pohledávek družstevním rolnickým úvěrním ústavům po r. 1945, musely být za kapitalismu v době zemědělské světové krize hospodářsky ničeny desetitisíce rolnických rodin!

Dotazníkovou akcí jsme r. 1937 v Ústavu zemědělské ekonomiky VŠZ v Brně shromáždili objektivní doklady o situaci zadlužených rolníků, které byly v předběžném zpracování rozesílány rozhodujícím činitelům hospodářské politiky, aby učinili opatření k zamezení exekucí rolnických usedlostí. Nestalo se nic. Výsledky této dotazníkové akce (jejichž první část tu uvádíme) přináší důkaz, že rolníci v našich zemích své zadlužení až na zcela nepatrné výjimky nezavinili, a že proto jejich volání po pomoci bylo zcela oprávněné.

Literatura

- KUTNAR F., LOM F., 1970, Dějiny zemědělství v Československu. ČSAV Praha (v tisku).
LOM F., 1929, Zemědělská krize let 1820 v Čechách. ZÚÚS č. 8, Praha.
—, 1937, Počet zemědělských podniků v Československu ve vyrovnávacím řízení. Věstník ČAZ.
—, 1937, Proč se zemědělci zadlužili. Praha.
—, 1947, Tržní a úvěrové poměry před družstevnictvím. Časové spisy ZÚÚS, Praha.
—, 1948, Zánik trojhonného hospodaření po r. 1848. Zprávy Ústavu zem. ekonomiky VŠZ, Brno.
SOUKUP T., JOSKA O., 1936, Zemědělské vyrovnávací řízení. Praha.
111 dotazníků ÚZE VŠZ v Brně zaslaných r. 1937 zadluženým zemědělcům v Čechách.

Došlo dne 14. 2. 1969

Причины задолженности крестьянства при капитализме

В конце феодализма в Чехословакии и центральной Европе проявил себя раннекапиталистический аграрный кризис вследствие сверхпроизводства, продолжающийся с 1818 г. до 1 половины 30-лет XIX века, как предвестие важных отрицательных моментов рождающегося капитализма. Из противоречивых данных можно заключить, что на крепостное крестьянство легло подобное бремя, как 50 лет спустя в более глубоком масштабе. В архивах поместий не уделяется внимание крестьянскому хозяйству, кроме учета феодальной ренты, но все же, на основе хозяйственных мероприятий поместий, можно судить о том, что часть бремени аграрного кризиса этих поместий несли и крепостные. Ведь крестьянские бунты проходили еще в 40-х годах, т. е. до раскрепощения.

Новая капиталистическая система освободила силы крестьянства и его инициативу для быстрого темпа роста с/х производства, для подъема растениеводства и животноводства. Все это потребовало внедрения новых средств производства в крестьянские хозяйства, крупных капиталовложений в область строительства и машинного оборудования. Менялись целые системы ведения хозяйств, росла интенсивность производства.

Однако в 70-х годах XIX века стало очевидным, что ожидаемый подъем сельского хозяйства при капитализме, в постоянство которого верили, продолжался едва четверть века с разными отклонениями. А в течение следующей почти четверти столетия он

превратился в кризис, разоривший тысячи крестьянских семей, особенно малоземельных. Вместо продажи с/х продуктов они были вынуждены продавать свои хозяйства в принудительных аукционах.

Подобное положение существовало и после 1918 г., когда после непродолжительной конъюнктуры сельского хозяйства начался мировой капиталистический кризис, разоривший после 1929 г. новые десятки тысяч крестьянских хозяйств, причем перед самой нацистской оккупацией и Второй мировой войной, которая стихийно выровняла всякую задолженность внезапно обесцененной валютой. Но это было слишком поздно для тех, чьи хозяйства были уже проданы вследствие принудительной оплаты долгов, взыскиваемых и аграрными кооперативными учреждениями. Почему война им от таким образом возвращенных долгов почти ничего не оставила. Какая ирония истории! Из-за этой ничтожной суммы, оставшейся от взысканных долгов кооперативным аграрным кредитным учреждениям после 1945 г., при капитализме во время мирового аграрного кризиса были разорены десятки тысяч крестьянских хозяйств!

При помощи опросных анкет в 1937 г. Институтом экономики сельского хозяйства при Сельскохозяйственном институте в Брно мы собрали объективные данные о ситуации задолженных крестьян и разослали их после предварительной обработки ответственным работникам экономической политики в интересах ограничения ликвидации крестьянских хозяйств. Результаты нашего опроса, I часть которых мы приводим, доказывают, что крестьяне в нашей стране за незначительными исключениями не виноваты в своей задолженности, ввиду чего их призыв к помощи был вполне оправдан.

The Reasons of the Indebtedness of Farmers in the Capitalist System

Inside the feudal order, at its very end, there set in, in this country and in central Europe, an early capitalist agricultural crisis caused by overproduction and lasting from 1818 until the middle of the thirties of the 19th century, as a premonition of significant shadows of the newly forming capitalist order. From disputable records it can be assumed that the peasants suffered from similar difficulties as did the farmers 50 years later to a greater extent. In the archives of large estates little attention was paid to the farming of the peasants, with the exception of the accounting of feudal rents, but, nevertheless, it is possible to assume from the economic measures taken by the large estates, that a part of the consequences of the agricultural crises was transferred to the subjects. As a matter of fact, uprisings of peasants occurred as late as in the forties before the abolition of serfdom.

The new capitalist order released the forces of the farmers and their initiative for a rapid growth of the rate of agricultural production, for an increase of crop and livestock production. This required the introduction of new means of production also at farms and great capital investments for constructions and machines. Whole systems of farming changed and production increased.

However, in the seventies of the 19th century it was shown that the expected development of agriculture in the capitalist system, which was expected to be constant, lasted hardly for a quarter of a century with different fluctuations. For another quarter of a century it changed into a crisis, which destroyed thousands of farmer families, especially of small ones. Instead of selling their agricultural products they were forced to sell their farms in auctions.

Similar was the case also after the year 1918, when, after several years of agricultural boom, a world capitalist crisis set in, which, after 1929, destroyed further tens of thousands of farms, and that immediately before Nazi occupation and World War II, which did away with all indebtedness because of a sudden depreciation of currencies. However, this was too late for those whose farms had been sold to cover the claims also of agricultural co-operative institutes, which themselves did not have any profit of these claims because of the war. What an irony of history: because of this trifle remaining from the claims of co-operative agricultural institutes after 1945, tens of thousands of farmer families had to be ruined during capitalism in the period of the world economic crisis!

By means of questionnaires circulated in 1937 by the Institute of Agricultural Economy of the Agricultural Faculty in Brno we collected objective data on the situation of indebted farmers. These data, after a preliminary elaboration, were sent to the decisive bodies of economic policy, so that they should take measures for a prevention of executions of farms. Nothing happened. The results obtained by means of these questionnaires, the first part of which we mention here, show that the farmers of this country, with some quite insignificant exceptions, were not responsible for their indebtedness and that their call for help had been quite justified.

Adresa autora:

Prof. dr. h.c. dr. ing. František L o m, DrSc., Vysoká škola chemicko-technologická, katedra ekonomiky potravinářského průmyslu, Praha-Dejvice, Technická 5
